

MIROSLAV PAUZA

POJEM REGIONU U EMANUELA CHALUPNÉHO

Motto: „Kdo chce pěvce pochopit,
musí zemí pěvce jít.“

J. W. Goethe

Na několika místech své korespondence s Chalupným zdůraznil Ladislav Klíma Chalupného hlavní myšlenkovou devizu: živý kontakt s realitou, jak je bezprostředně dána. Mj. píše: „...dosud máte ducha, který je ve shodě s přírodními věcmi“, „smysl pro skutečnost empirickou“, „(dar) ...nerozkmoťení se s pravdou věci“, „zrcadélne oko“, „vidění pravdy vnější... ještě nespoutané řetězem jediné velké pravdy a harmonie“. Chalupný přitom – podle Klímy – není omezován „vědomě logickými metodami“, nebere v úvahu „všemožná mínění“ a zvláště, po vzoru tvůrců „systémů a mrtvých teorií“, neklasifikuje.¹⁾ Tato vyjádření lze jistě chápat jako výraz osobního respektu k muži, který se jako jeden z mála českých dobových teoretiků vyjádřil se sympatiemi ke Klímově filosofii.^{*)} Je také možné, že Klíma shledal v Chalupného spisech – sobě samému vlastní – snahu nevčleňovat jednotliviny do universálních systémově-logických souvislostí, v nichž „věčnost“ sama prakticky mizí. Klímovy soudy se však ponejvíce vztahují k Chalupného pojetí češství. Z tohoto hlediska by všechny zmíněné přednosti umožňovaly kvalitativně nový typ reflexe, přesahující úroveň žurnalistických postřehů či beletristických obrazů, tendenčnost a účelovost velkorysých ideologických koncepcí, ale také abstraktní universalismus nejrůznějších „filosofií dějin“.

Obdobným způsobem jako Klíma pochopil možnosti obsažené v Chalupného metodě Ferdinand Peroutka. Alespoň v eseji *Jací jsme* (1924) hodnotí Chalupného knihu *Národní povaha česká* (1908) slovy: „...snad jediný pokus opravdu moderní sociologie, věnovaný ...tématu...“.²⁾ Peroutka zdůrazňuje, že nejprve je nutno sbírat nejkonkrétnější fakta „...po ulicích a v kavárnách“ a z „přímé účasti na veřejném životě“ získávat „intuici“ (tj. pohled nejen vědecký, ale také „téměř básnický“), jímž teprve lze „rozumět přítomnosti“.³⁾ Pokud jde o nakládání s takto získanými „fakty“, poznamenává Peroutka, že některá mají ráz „nedostatku“, resp. „nějaké nemožnosti“.

*) Na autorovo přání ponecháváme u slov řeckého původu původní pravopis se -s.

¹⁾ L. Klíma, *Duchovní přátelství*. Vzájemná korespondence L. Klímy s Em. Chalupným a Ot. Březinou, J. Pohořelý, Praha 1940, s. 22, 86n.

²⁾ Ferd. Peroutka, *Jací jsme*, Praha 1991, s. 11.

³⁾ Ferd. Peroutka, *Jací jsme*, c. d., s. 9–11. Tento přístup, metodou upomínající na Chalupného, uplatnil Peroutka především v Budování státu.

V obecném smyslu zároveň platí, že „fakta“ nemají být stlačována v systém, neboť jsou ze své podstaty DISIECTA MÉMBRA, tedy „rozptýlenost“, o které lze „pouze vědět“, anebo dokonce „jen mlčet“.⁴⁾

Způsob Chalupného uvažování, který vzbudil u Klímy i Peroutky respekt (ale u jiných autorů naopak antipatii) vychází z koncepce *regionality*, jejíž první rozvrh lze najít již v Chalupného pracích z přelomu století (Úvod do sociologie, vyd. r. 1905. Havlíček. Obraz psychologický a sociologický, vyd. r. 1908 – obojí psáno od poloviny devadesátých let) a jejímž shrnutím je v jistém smyslu kniha Národní filosofie československá, I, Národní povaha (1932).

Máme-li rozumět konceptu *regionality*, musíme začít u výrazně filosofického motivu, kterým je pokus o teoretické zachycení a vyjádření průběhu a výsledků vnitřního zakoušení reality. Chalupný popisuje svoji zkušenost následovně: člověka stále pohlcuje, ale současně jediné zachovává „proud života“. Ten sám je nepersonifikovatelnou, nikdy ne přímo viditelnou a srozumitelnou mocí, jejíž působení lze dílčím způsobem nahlédnout pouze prostřednictvím „starosti o jednotlivosti“. Tato „starost...“ spočívá nejprve v osobním prožívání, individuálním konkrétním jednání a třeba i ve společenském experimentování – tedy ve specifické osobní praxi. Vytrvalost v zaujímání takových osobních praktických postojů „...odměňuje samostatným rozhledem po celku“. V tomto rozhledu se ukazuje, jak „proud života ...proráží v každé složce“.⁵⁾ Chalupnému lze rozumět následovně: pokud je člověk s to nepředpojatě se otevřít realitě a postupovat jen přes vyhodnocování své vlastní vnitřní zkušenosti nezatěžované „nároky systému“, začne vnímat skutečnost jako jednotný celek s vlastním řádem a zákonitostí. Obecné je zde přítomno ve všem jednotlivém jako vládnoucí a bezpodmínečně určující. Přímá vláda obecného v každém jednotlivém je však srozumitelná jen ve zvláštní formě vztahu k jednotlivině: „jev“ je nutno reflektovat v jeho svébytnosti a suverénnosti. Jev je účelem, jemuž se myšlení podřizuje a pro nějž se zároveň angažuje. Nemá se mu „pouze přihlížet“. To, nač se v Chalupného pojetí zaměřuje „nový realismus“, který je opakem „formálního intelektualismu“,⁶⁾ není zajímavostí „nýbrž předmětem zájmu. K takovému zájmu je – Masarykovými slovy – člověk „nucen ...podněty opravdu životními“. Vždy musí být možné říci: tua res agitur – to tvá věc se zde děje! Přitom nejde o záležitosti ryze osobní a sledované jen osobním prizmatem. Zájem v běžném smyslu privátní činí z jevů většinou jen prostředky k individuálním účelům. Je současně problematické, soustřeďovat zájem na „jevy“, o nichž není k dispozici „regionální“ zkušenost – prožitek z vlastního dějinně-kulturního okrsku. Rozumíme-li Chalupnému, pak teprve to, co zbývá po uvedených omezeních, umožňuje – ve spojení s výhledem k celku – rozeznat přímo v jevech předměty podstaty, jednotu jevení a jevícího se substrátu.

⁴⁾ Ferd. Peroutka, *Jací jsme*, c. vyd., s. 10. Peroutkova formulace je spíše elegantní než exaktní. Není jasné, co znamená „rozptýlenost částí“ ani „mlčení o některých z nich“.

⁵⁾ E. Chalupný, *Úvod do sociologie s ohledem na české poměry*, I. Praha 1905, s. 3–10. (Dále jen: Úvod do sociologie.) Havlíček. Obraz psychologický a sociologický. Augusta, Litomyšl 1908, s. 535 aj. (Dále jen: Havlíček).

⁶⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie a demokracie dle nauky Radhakamala Mukerđí*, Orbis, Praha 1931, s. 67. (Dále jen: Regionální sociologie.)

Popsaný filosofický motiv představuje ovšem skutečně jen východisko Chalupného koncepce regionality. Vlastní věcný obsah této koncepce je sociologický a její intence konkrétně (regionálně) národněkulturní.⁷⁾ Jinak řečeno: způsob, jak naplnit filosofická východiska, již nemůže být filosofický. S touto premisou vymezuje Chalupný oblast společenského života, v níž by věcně zachytitelným, srozumitelným a obecně sdělitelným způsobem „prořázel proud života v každé složce“. Je jí tzv. *antropologický moment společenské dynamiky*. V něm je již překonána „ryzost pouhé přírodnosti“ ale – na druhé straně – zde ještě zcela nedomínuje „ryzost společenská“; obecně je v jednotlivém přítomno již prostřednictvím činné aktivity individua, ale přirozenost a původnost individua ještě není překryta tlakem sociálních institucí. Chalupného slovy: „lidská společnost se začíná odlišovat od přírody, jsouc na ní podstatně závislá“.⁸⁾

Výjimečnost antropologického momentu však nespočívá jen v tom, že je v něm integrován předchůdný přírodní element a současně také následný element sociální. Antropologický moment je také souhrnem přírodního mimolidského prostředí a přírodního lidského prostředí. Má tak obdobnou skladbu jako region: je zde přírodní substrát a dějinné usazeniny. Tato skladba je na něm ze všech momentů nejpatrnější a relativně nejsnáze rozeznatelná: antropologická složka geneze je nejsrozumitelnější. Lze také mluvit o výjimečnosti metodické. Z antropologického momentu lze usuzovat na samotnou podstatu sociálního dění v obecném smyslu, ale také člověka jako konkrétní společenské bytosti. Obrat usuzování na... zde má přitom zásadní význam: je náhradním, ale současně jedině možným způsobem přiblížení se samotné podstatě, jež se podle Chalupného skrývá v přímé souvislosti prostředí a „typu“. Přitom právě typ, resp. ráz je tím, co předurčuje i dědičnost a ta zase osobní i národní povahu. Typ je záležitostí sociální statiky (tedy struktury), která determinuje způsob sociální dynamiky (tedy geneze). Podle svrchu uvedené souvislosti prostředí a typu by pak byla struktura přístupná v ekologii, zatímco geneze typu v sukcesivním zachycování nakonec jednotného spolupůsobení nejrůznějších dějinně-společenských souvislostí. Sukcesivní zachycování je možné a Chalupný se na ně při každé vhodné příležitosti soustřeďuje. Prostředky k exaktnímu prokázání oné rozhodující, primární a určující vazby typu a prostředí však nejsou k dispozici. (Goethův výrok, uvedený jako motto státi se týká právě této záležitosti, ale neurčuje, jak by měla vypadat vlastní *teorie*). Sama *filosofie* sociálního dění, člověka jako společenské bytosti, ale ani filosofie národa, kmene nebo rasy není podle Chalupného možná. Jinak vyjádřeno, lze na „kantovskou“ otázku: jak je možná taková filosofie odpovědět jen následovně: *jako regionální sociologie*.⁹⁾

Aby bylo zřejmé, co se vlastně rozumí regionální sociologií, je nutno vymezit pojem *regionu*. Chalupný píše: „lídstvo je jediné co do druhu, ale rozdílné co do typů života... Tyto typy se shodují s krajinami... Existují kulturní krajiny, civilizace“. Typem (resp. povahou, rázem) pak Chalupný míní „...celkovou osobitost (individualitu) jednotlivce nebo národa (tj. „souhrnného individua“) ...pozorovanou po psychologické

⁷⁾ E. Chalupný, *Úvod do sociologie*, s. 5, 22n. *Regionální sociologie*, s. 11n.

⁸⁾ E. Chalupný, *Úvod do sociologie*, s. 44.

⁹⁾ E. Chalupný, *Havlíček*, s. 20–22. *Regionální sociologie*, s. 20. *Národní filosofie československá I. Národní povaha, Bursík a Kohout*, Praha 1932, s. 242–246. (Dále jen: *Národní filosofie*).

stránce.“¹⁰⁾ Regionem se tedy rozumí typová jednota jistého způsobu „JAK“. Toto „JAK“ se týká – v celé šíři a zvláštních proporcích – neopakovatelného svérázu akcí a reakcí, tedy „stylu“. *Region je typovou jednotou, určující styl.* Přitom jde o určení duševní a duchovní povahy. „Věcné“ projevy jsou až sekundární. V tomto smyslu je region tím „metafyzickým“, co determinuje všechno „fyzické“.

Z toho, že region jako takový je určující typovou jednotou, plynou zásadní metodické důsledky. 1. Úsudky, týkající se jiných způsobů „JAK“ (tedy jiných regionů) umožňují nejen vidět toto „jiné“ s nezbytným odstupem a tím i objektivněji, ale současně ukazují zpět k tomu, „jak je“ samo usuzující – jaký styl mu byl určen jeho vlastním typem. (Příkladem zde může být, jak Praha vnímá venkov.) 2. Lze využít jistých vnitřních potencialit daného regionu. Rozvíjet, nebo naopak potlačovat je však možné jen to, co je skutečně „regionální“. Voluntarismus, nebo naopak bezstarostnost při přejímání prvků, regionálně vlastních jiným kulturám, resp. „stylům“, končí buď přímo nezdařením, nebo alespoň karikaturou. (Příkladů je v dnešním českém společenském životě až přespříliš.)

Všechny jednotlivosti věcné, duševní i duchovní povahy ukazují k regionu jako svému poslednímu substrátu (podstatě). Region sám však již neukazuje nikam. To má značný dosah. V celkové „ekonomii světa“ je každý region stejně legitimní. V rámci lidské civilizace má každý národ nepřijatelnou a nezastupitelnou roli. (Z hlediska Chalupného konceptu regionality je principiálně chybná již i jen Schauerova otázka, zda nelze kulturně a politicky zajistit český národ jeho včleněním do německého regionu). Ze samé podstaty sociálního bytí je regionalita dějinně nutnou protiváhou jak jiné regionality, tak světové centralizace. Vývoj lidstva je „multilineární“, tj. paralelně regionální. K jistým „všeobecným zákonům“ bychom tak mohli dojít teprve „srovnávací metodou“. V ní vystupují jednotlivé regiony jako nositelé jistých „funkcí“, z nichž ovšem některé mají „...oprávněnost ve vlastním prostředí, ale obsahují i prvky, jež mohou ...posloužit ...v přerodu... (celku).“¹¹⁾ Chalupného teorii regionality je cizí *morální* hodnocení jednotlivých „stylů“. Morálka by totiž buď musela být zvláštním „vyšším“ regionem, nebo by některý z stávajících kulturních regionů musel sám morálku reprezentovat (to se týká i takových institucí, jako je např. církev). Ani jedno však není slučitelné s danou koncepcí: morálka je jen jedním z projevů stylu. Přesto však lze jednotlivé civilizační typy (regiony) konfrontovat z hlediska projektované jednoty funkcí. V takovém případě se celý daný region stává jednotlivinou, která vždy jen do jisté míry vyjadřuje obecné, tedy vlastně proud života. (Právě tento proud by byl zmíněnou jednotou funkcí.) Chalupný se nyní snaží určit, co je v daných souvislostech oním obecným. Je přesvědčen, že jím je harmonie individuální práce a veřejného zájmu, kterou nazývá *komunalismem*. Člověk bez rozdílu regionu, do něhož přísluší, se komunalismem vrací k původnosti, přirozenosti, živosti, zakořeněnosti a zachovalosti sociální bytosti reálného světa. Dostává se současně ze slepé uličky neustálého vykořeněného nihilistického hledání a experimentování. Západní civilizace experi-

¹⁰⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie*, s. 24, 67 aj. *Národní filosofie*, s. 13, 15, 24 aj.

¹¹⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie*, s. 8–14, 67. Chalupný se zde odvolává na Palackého pojetí neuniformity všehomíra jako výrazu příkázání Božího. Zmiňuje také rozdíl integrace a diferenciaci v sociologické nauce Herberta Spencera. Celá pasáž zároveň vyznívá protihegelovsky.

mentují. Keltové a Francouzi s rovností, Sasové se svobodou... Východní civilizace jsou již dlouho, nepozorovaně (a přezíraně) na nesnadné a často troskotající cestě k „objevování přirozených sklonů a poslouchání vnitřního nutkání“. Právě tato cesta plynulosti, uvolněnosti a ponechávání je nejbližší vlastnímu proudu života, „pravému jádru světa a tím jeho ...záchraně“.¹²⁾

Rolí Západu je experimentující funkce. Rolí Východu funkce zklidňující. Zklidnění je biologicky (což odpovídá momentu pouhé přírodnosti) určením „arijské rasy“ v Číně, Indii, Zadní Indii a v Koreji. Psychologicky (což odpovídá momentu antropologickému) je zklidnění regionálním určením Slovanstva – dědiců „arijství“. Sociologicky (což odpovídá momentu již explicitně společenskému) je zklidnění regionálním určením Čechů.¹³⁾ Češi rozumějí východním, arijským ideálům, neboť jim jsou dědičně vlastní. Přes ruský MIR, v němž se zárodečně prosazuje síla obecných instinktů a společenských sympatií, usilují o humanitu v národnosti a národnost v humanitě, o jednotlivce ve skupině a skupinu v jednotlivci.¹⁴⁾ Češi ale rozumějí i západnímu experimentování. Nejenže jsou Západu svou geografickou polohou z dědiců arijství nejbližší, ale zejména proto, že se k Západu a jeho snahám o praktické zdokonalení společnosti vztahují právě tím způsobem, který byl shora popsán jako podmínka zachycení obecného – se starostí o samotný předmět zájmu. Tuto starost nemá žádný z dalších slovaných národů a v důsledku „experimentování“ vlastně ani ...Západ!

Na základě takové interpretace Chalupného lze uzavřít, že z principu se český národ nejen nemusí obávat blízkosti Západu a zvláště německví (Západ je „nebezpečný“ jen dravostí svého experimentování a s ní spojeným zahleděním do sebe), ale je ve srovnání se Západem dokonce *ontologicky výjimečným regionem!* Čím ale potom vysvětlit, že češství jako takový výjimečný region takřkajíc nefunguje? (Pokud toto vyjádření není ještě i tak příliš eufemistické!) Odpověď nelze podle Chalupného hledat ani ve filosofii (filosofie češství není možná), ani v žádné standardní, konkrétní duchovědní disciplíně (historie, filologie, politologie, etnografie apod. nabízejí pouze jednotlivá fakta bez podstatných významových souvislostí). Odpověď přináší tzv. nový realismus, kterým je *regionální sociologie*. Tím jsme opět bezprostředně u našeho problému.

V Chalupného pojetí vychází regionální sociologie z poznání reálných vztahů přírody a člověka. Tyto vztahy jsou přístupné v regionální psychologii, která je zase svévýznamnou výslednicí ekologie a biologie. Regionální sociologie tedy vlastně syntetizuje ekologii, biologii a psychologii. Vyhodnocuje jejich konkrétní dílčí poznatky, které by jinak zůstaly množinou izolovaných postřehů buď o člověku, nebo o jistých krajových a historických specialitách. Regionální sociologie vyrůstá z přírodního, ale také antropologického základu a zůstává metodou sebepoznání. Novum však je, že s touto výbavou operuje tam, kde jsou biologické, ekologické a psychologické dispozice objektivovány v hospodářských, politických, uměleckých a náboženských souvislostech – totiž v sociálním dění daného regionu (typu, stylu). Regionální sociologie rekonstruu-

¹²⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie*, s. 36n. *Národní filosofie*, s. 155.

¹³⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie*, s. 53, 55, 69n., 133. *Národní filosofie*, s. 133–136.

¹⁴⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie*, s. 53n, 61n.

je strukturu (statiku) regionu z procesu jeho dějinné geneze (dynamiky). Na dějinách regionu sleduje jeho určení a také osudy tohoto určení. Pouze a výhradně tím, že je takto regionální, je také realistickou, a tedy vědeckou. Vědeckost spočívá v tom, že po neutrálním určení je konkrétní faktum konfrontováno s rázem regionu a teprve tím pochopeno v jeho vlastní povaze. (Např.: politická jednání o podmínkách příměří probíhají běžně po většině válečných střetů. Okolnosti Soběslavova vyjednávání s Lotharem po bitvě u Chlumce r. 1126 jsou ale plně srozumitelné teprve ve vztahu k české „anticipaci“). Regionální sociologie je vědou a současně nezbytným základem všech dalších společenskovedních disciplín – zejména ekonomie a politologie, dovedených až k nejpraktičtějším důsledkům ochrany životního prostředí, eugeniky, hospodaření, samosprávy, kultury, výchovy, vzdělání a náboženství.¹⁵⁾ Tento poslední zmíněný účel dokumentuje, že regionální sociologie neplní jen funkci konstitutivní, ale také regulativní. Porozumění sobě samému a svému národnímu společenství zvláště reguluje myšlení o jiných a také jednání vůči jiným. Zbavuje skepse a instinktivních obav o národní bytí. Pochybnosti o výsledcích národního obrození, které výrazně přispěly k formulacím Schauerových otázek, nejsou z věcného hlediska jedním rázem odmítány, ale začleňují se do celkového obrazu národního regionu jako nevyhnutelná součást jeho „sudby“. Výsledky substrátem (tj. bytností regionu) neotřásají; výsledky substrát zpřístupňují. Pokud regionální sociologie dosáhne věcných výsledků, není ani nezbytné hledat opory národní existence pouze v mravní povinnosti vůči národu, jak to např. doporučoval František Krejčí v článku Právo existence malého národa z roku 1914: mravnost není oporou regionu – mravnost má svou oporu v regionu samotném!

Regionální ekologie, biologie a psychologie se v Chalupného pojetí týkají antropologického momentu jako nevyhnutelného základu všeho společenského v univerzálním, celosvětovém smyslu, byť metodicky přístupného vždy jen přes jednotlivé rasy, resp. velké civilizace. Vlastní regionální sociologie patří až ke konkrétnímu typu člověka v konkrétní regionální (typové) uzavřenosti. V naší souvislosti to znamená, že tím posledním, co je z realistického hlediska možné, je *regionální sociologie češství*. Tato sociologie není přímo filosofií (neboť nelze objektivně prokázat vazbu mezi prostředím a typem), ale je filosofická v tom smyslu, že ke svým závěrům dospívá „...pomocí idejí opřených ...o pravdu subjektivního přesvědčení a intuice“.¹⁶⁾

Regionální sociologie češství je jednak zcela konkrétní aplikací všech dosud zmíněných obsahových (ontologických) i metodologických (noetických) východisek, týkajících se jak vlastní povahy světa, tak podmínek jejího zachycení, jednak příkladem založení každého vědeckého zkoumání minulosti, ústícího ve specifickém sociálním prognózování. Pokud bychom věc posuzovali z dobového českého myšlenkového a kulturního kontextu, je Chalupného koncepce jistou paralelou (resp. alternativou) k Masarykově *filosofii* českých dějin, v níž se rovněž spojují poznávací, regulativní a prognostické aspekty. Tím ovšem není vyčerpána podobnost Masarykových

---

¹⁵⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie*, s. 19–24, 30–33, 67, 69–70. *Národní filosofie*, s. 15, 17, 24, 134, 136. *Úvod do sociologie*, s. 11, 17, 37, 43, 45, 63, 98, 126, 160, 178.

¹⁶⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie*, s. 136, 156. *Národní filosofie*, s. 5. Na tento přesah upozornil jinými slovy také Peroutka.

a Chalupného záměrů. Obdobně jako Masaryk (jehož stanoviska zde ale podrobněji neanalyzujeme) je Chalupný ke svým úvahám v rozhodující míře motivován dobovým stavem sociologie – zvláště vzhledem k „otázkám českého dne“. Chalupný chce – rovněž jako Masaryk – prokázat jednotu smyslu jevící se v českých dějinách. Za tímto účelem vykládá známé známějším, minulost přítomností. Masaryk požaduje, aby každý, kdo se ohlíží k národním dějinám, konfrontoval jejich postavy a události s vlastním individuálním mravním zadáním a v něm si minulost především oživoval. Pro Chalupného principiálně sice platí, že to podstatné lze vykázat na čemkoliv, ale i tak doporučuje, aby takový důkaz vycházel z toho, co je člověku nejbližší, „známější“: z osobního prožitku, živé přítomnosti, „zakořeněného organicky rostlého a vyrostlého“ sociálního uspořádání, vlastní národní reality apod. Masaryk hledá svorník českých dějin v jistém specifickém způsobu tradování náboženského problému jako celku: v tom, jak se v Čechách – pokud nebyly ve vleku nejružnějších vnějších institucionálních vazeb – zcela konkrétně rozumělo vztahu jedince k transcendentci. Chalupný navrhuje, aby se vycházelo od té složky, v níž podstata češství proráží nejsrozumitelněji tj. od každodenně užívaného jazyka.¹⁷⁾ Masarykova *filosofie českých dějin* staví metodicky na tom, že porozumění celku obstarává výjimečná „jednotlivina“, kterou je náboženství. Chalupného *regionální sociologie češství* spatřuje obdobné východisko v tom, co lze vyvodit z charakteru řeči ...a odtud posuzuje mj. i náboženství. V obojím případě se však jedná o fenomény poukazující k něčemu ještě podstatnějšímu. Masarykův pojem autentické české nábožnosti odkazuje k typové jednotě (regionalitě), kterou lze vymezit jako *lidskou víru ve smysl Jsoucna, osvědčovanou svobodným činem*. Domnívám se, že Masaryk chce říci, že češství o něco jde a toto „něco“ má vždy univerzální povahu. V Chalupného fenoménu českého jazyka se zase ukazuje typová jednota označená jako *anticipace*. Je Masarykova idea češství svým obsahem zásadně rozdílná od Chalupného anticipační tendence?

Anticipace je Chalupným určena jako počátečnost, důraz na počátek. To ve svém důsledku znamená průkopnictví, schopnost brzké orientace v problému, duševní hbitost, rychlé zmocňování se předmětu s jistým náskokem a povýšeností, „předem-vystihování“ hlavního účelu ...předstihující průměrné snahy o ten účel apod. To vše je možné jen na základě nesporné duchovní přednosti, totiž rozumění tomu, co je na věcech hlavní a co je jen podružné. Právě z této duchovní přednosti pak plyne iniciativnost, ušlechtilost, důvěřivost, schopnost vtípu a satiry (odtud lze vyložit i Haška), svépomocnost i politická důmyslnost (zde uvádí Chalupný jako příklad brzké přijetí křesťanství) a předpoklady k tvorbě vynikající lyriky. Český národ má v sobě prostě tendenci „...hnout se (ve všem) jako první“.¹⁸⁾ „Počátečnost“ je však *dialektickým* pojmem. Všechny uvedené „přednosti“ v sobě zahrnují svou vlastní negaci či alespoň sebezparalyzování. Snaha být hned u toho hlavního, je nedočkavá a podceňující obtíže vlastní cesty ke konečnému účelu. Fascinace ideou ústí v praktickou neúčelnost. Ušlechtilost se snoubí s nepraktičností. Důvěřivost s přehnanou horlivostí a nevhod-

¹⁷⁾ E. Chalupný, *Úvod do sociologie*, s. 3–5. *Národní filosofie*, s. 35n. *Havlíček*, s. 535–540.

¹⁸⁾ E. Chalupný, *Havlíček*, s. 551, 565, 547. *Národní filosofie*, s. 56, 66, 130, 134, 145, 155.

nou vstřícností. Vtipnost se proměňuje ve zlomyslný a často přímo nespravedlivý posměch. Iniciativa končí chutí mít vše co nejdříve „z krku“. Braní přednostního ohledu na druhé v zájmu objektivitu, zvláštní stydlivostí, zdvořilostí a také vlastní důstojnosti končí v nerozumném altruismu (který nazval Karásek ze Lvovic přímo českým nihilismem) až sebezapomnění. Vypěstlost se stává předčasnou, a tak zabraňující dozrát k vypěstlosti normální, žádoucí. Vážná a zodpovědná politika se redukuje na žurnalismus, mentorování a vzájemné napadání. Náboženství se stává moralismem, stát a církve jsou popírány z pozic individualismu a anarchie, rezignuje se na kolotání světa, román a drama jako závažné uměleckokulturní útvary absentují, v hlubinách filosofických problémů se česká duše cítí v krátkém čase nesvá...¹⁹⁾ Jedním slovem: anticipačnímu vědomí nechybí talent, ale vytrvalost (Peroutkovými slovy ...“dlouhá vůle“). V souvislosti s touto charakteristikou české podvojnosti uvedme pro srovnání jen známé Masarykovo varování ze Světové revoluce: jen aby v nás had nezadával holubi-ci! (Totiž stále jen v nás samých!)

Vraťme se ale k tématu, které sledujeme. Ať vyjádříme to, co Masaryk považoval za podstatnější než vlastní fenomén české nábožnosti jakkoli, je jeho úvaha o *lidsky činné víře*, že vždy a všude o něco jde ...příliš filosofická a málo sociologická. Chalupného pojem anticipace je v tomto smyslu sice sociologičtější (a tím i realističtější, věcnější a argumentovatelnější), ale zastavuje se – na rozdíl od Masaryka, jednajícího o samotném základu regionu, o jeho substrátu – na střední úrovni regionu, kterou označila fenomenologie za oblast syntaktické předmětnosti.²⁰⁾ Vlastní substrát, kterým je přímé, ekologické určení antropologického momentu, je pro Chalupného nevyjádřitelný. Je věcí objektivně neprokazatelného subjektivního přesvědčení a intuice, jak jsme se již zmínili v jiné souvislosti.

Tyto důsledky nepřekvapují. Jazyk se svou anticipační tendencí je totiž nakonec vždy sociokulturním a dějinným fenoménem, který pouze reprezentuje jiné – opět pouze sociokulturní a dějinné – procesy zkušenosti a uvažování, a spadá tím mezi „syntax“. Pokud by se Chalupného regionální sociologie češství měla zaměřit na vlastní substrát regionu a zůstat přitom realistickou, musela by v historickém a kulturněsociálním materiálu, jak jej dodávají jednotlivé duchovnědisciplíny, nalézt takový fenomén, který by byl hlubším důvodem anticipace jako syntaktického jevu. Interpretace by potom musela vycházet z reálných souvislostí, ale nikoliv jen v psychosociálním smyslu. Tento smysl totiž svou povahou vždy přísluší ke střední úrovni regionality: je podmíněný, dějinně proměnlivý, jen relativně stálý, vázaný na individuální dispozice, tradici apod.

Chalupného regionální sociologie češství je svou povahou a postupy aplikací fenomenologicko-strukturálního přístupu ke zkoumání jistého konkrétního věcného regionu sociálněhistorické povahy. Každá z takových aplikací je natolik diskutabilní, že se

¹⁹⁾ E. Chalupný, *Národní filosofie*, s. 56, 155. Havlíček, s. 562n.

²⁰⁾ E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, I. Buch, 3. unveränd. Abdruck, Halle, M. Niemeyer 1928, s. 1–3, 32n, 106–107, 139 aj. Autorova interpretace Husserlova pojetí stavby regionu je obsažena ve článku: „Pojem regionu a idea regionální ontologie v kontextu Husserlovy transcendentální fenomenologie“, FČ, roč. XXVI, 1988, č. 6, s. 803–821. Stať o Chalupném v příslušných částech na zmíněný článek navazuje.

stále vrací otázka, zda je vůbec možná.²¹⁾ Bez ohledu na to je Chalupného pokus v dějinách české sociologie a teoretického myšlení vůbec ojedinělý a Peroutka se nemýlí, když jej označuje za „snad jediný opravdu moderní“. Přesvědčení o modernosti Chalupného koncepce, ale také o její perspektivnosti z hlediska analýz češství ve filosofickém duchu chceme závěrem dokumentovat formou stručných poznámek, které jsou současně i jistou rekapitulací našich předchozích závěrů.

Chalupného regionální sociologie češství (kterým zde rozumíme svébytnou a neopakovatelnou typovou jednotu, určující styl) postupuje *fenomenologicky* (v husserlovském smyslu). Vnímá svět člověka jako univerzální region, k němuž není jiného přístupu než přes analýzy konkrétních typových „JAK“. Region je tím metafyzickým, co principiálně určuje vše fyzické v jeho rámci. Podstatné proráží v každé složce a trvá v ní. Existují však složky výjimečné tím, že nejen ukazují přímo k podstatě, ale osvětlují i vztahy jednotlivých elementů mezi sebou a předurčují konkrétní strukturální vazby. (Česká anticipace jako taková složka vykládá nejen ráz jazyka, ale také schopnost bránit území, politicky vyjednávat, zaujímat vztahy ke svým sousedům a jejich kulturám, reflektovat vlastní pozici v Evropě apod.). Právě strukturální souvislosti determinují povahu jednotlivých faktů a událostí, nikoliv naopak. O regionu lze mluvit z hlediska vertikálního, tedy jako o vnitřní stavbě od základních elementů přes syntaktickou předmětnost středního rázu až k nejvyššímu obecnému určení. Také ale z hlediska horizontálního, tedy multilineárně, jako o jednotlivých rasách a kulturních okruzích. Každý z takových regionů má ještě subregiony, jejichž poznání ukazuje samotný region jako celek živých rozporů a tenzí (Heinrich Rombach používá pro označení této situace termín „komplementární, kontradiktorní identita“). V našem smyslu je takovým subregionem např. Praha vzhledem ke středním Čechám a současně i celému státu, nebo také jistá zemědělská oblast se svou zvláštní každodenností ve srovnání se životem velkých městských aglomerací. Region je geofyzicky určen; strukturálně je však vnitřně nekonečný. Žádná jednotlivá kvalita jej plně nevystihuje, čímž jsou určena omezení běžné charakterologie. Nezbyvá, než k sobě neustále přizpůsobovat nové a nové sondy do „strukturální typiky“ (Husserlův výraz), tedy racionalizovat výsledky konkrétní zkušenosti s krajinou, událostmi a výjimečnými osobnostmi. K obecnému nevede cesta dedukce, ale indukce. Takto se přibližujeme k principiálnímu řešení. Úplné řešení není nikdy ani v dohledu! Region je jednotným útvarem původního založení a dějinně navrstvených sedimentů. Přitom „úplný konkrétní současný život ...je podobný ...organismu, osvojivšímu si vnější přídavky jako rouby a jimi se kultivujícímu“.²²⁾ Počátek, průběh a současný stav je jedním a tímtéž ze tří hledisek. Obdobně pak typově (rasově) určená národní povaha, procesy dědění a konkrétní způsoby jednání. Počátek, resp. ono „proč“ typového určení, je otázkou, kterou nelze zodpovědět. Každý jev v rámci regionu má současně hmotnou a duchovní

²¹⁾ E. Husserl v „Krizi...“ odmítá jak Schelerovu „antropologickou“, tak Heideggerovu „ontologickou“ aplikaci fenomenologické metody – tuto poslední jako „psychologismus“ (srv.: E. Husserl: *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, Academia, Praha 1972, s. 470 aj.). O úkolu zpracovat jednotlivé „eidetické“ regionální disciplíny se zmiňuje i Jan Patočka. (*Úvod do Husserlovy fenomenologie*, SNN, Praha 1969, s. 47–48 aj.)

²²⁾ E. Chalupný, *Regionální sociologie*, s. 207.

dimenzi. Jihočeská krajina za hranicí s Bavorskem, historická událost bitvy u Lipan, Smetanova Má vlast, ale také atmosféra lidové hospody, to vše je nejen výsledkem jistých přírodních procesů vrásnění a nebo lidských aktivit v nejrůznějších dobách a situacích, ale současně i nezaměnitelnou výpovědí o substanci češství.

To, co jsme v předchozím odstavci uvedli, spojuje Chalupného s postupy fenomenologie, resp. strukturalismu, pokud na ní staví. Je ale na místě zmínit právě z tohoto hlediska i rozdíly. Zde jsou některé hlavní: Chalupný vychází z reálných, empiricky přístupných vztahů a opírá se o výsledky „skutečnostních“ věd. Nejde cestou čisté, nýbrž racionalizované empirické vědy. Nepochází proto také k čistému, ale k empirickému typu. Opírá se o psychologii, resp. sociální psychologii, nikoliv o transcendentální eidetiku. Jednotlivosti, z nichž vychází mají věcnou, reálnou povahu. Setrvává u syntaxe – u útvarů, které pouze reprezentují jisté procesy uvažování a vysvětlují se navzájem. Navzdory myšlence „multiregionality“ není jeho pohled na češství deskriptivně-neutrální, nýbrž angažovaně-apologetický. Jedním slovem: Chalupného regionální sociologie je *fenomenologií bez transcendentalismu!*

Co ze závěrů takové imanentní fenomenologie vyplývá pro každodennost dnešního myslícího českého člověka? Chalupný nevykládá češství jako idylu či splendid isolation, aby z něj vzápětí učinil poslední argument pro nezpochybnitelný pocit sebeuspokojení. V základě češství je anticipační tendence. To je pojem silně dialektický, znamenající také sklon k anti-působení. Ale v této tendenci je stejně tak legitimní, ještě neuzavřená, možnost uskutečnit talent. Takové uskutečnění (jehož stále ještě nedokonalým příkladem byli Jan Hus a Karel Havlíček, ale které lze vyjádřit i požadavkem „...dokončit českou reformaci!“)²³⁾ může proměnit *anticipaci nejen v emancipaci* vzhledem k Západu (a Německu zvláště). Tímto uskutečněním mohou být Čechy konečně *zabydleny* – nejen obydleny! Rozumíme-li Chalupnému, potom „sudba“ obsažená v Dykových verších:

„opustíš-li mě, nezahynu,
opustíš-li mě, zahyneš...“

musí být zlomena. České zemi musí být nasloucháno jinak než jen s pocitem úzkosti...

The Concept of Region in the Work of Emanuel Chalupný

Summary

One of the most important aspects of Chalupný's sociology is his concept of regionality. It is based on a specific intellectual response to the internal experience of reality (i.e. a philosophical impulse), but its content and method are sociological and its final intentions are national-cultural. The core (of the concept) is the notion of the region defined as a unit of type that determines style. The individuality of the whole type that refers to the region as its final substrate. Regions are the basic elements of the whole

²³⁾ E. Chalupný, *Havlíček*, s. 48, 590–592, 585n.

„economy of the world“. The development of humanity is not „centralised“ but „multilinear“, i.e. a matter of parallel regional development. The moral evaluation of individual „styles“ is alien to Chalupný., although civilisational types can of course be compared from the perspective of their alleged „unity of function“. The optimum state in this context is represented by what is known as „communalism“, and the Czech nation in particular is regarded as enjoying exceptionally promising preconditions for the development of this quality in practical social terms. Chalupný considers that the positive use of these preconditions depends on the production of a regional sociology of „Czech“ identity, based on regional ecology, biology and psychology. The article defines the assumptions behind this „sociology: and contrasts it - in the Czech context - with Masaryk’s philosophy of Czech identity - and - in the European context - with Husserl’s phenomenology. From this last point of view, Chalupný’s concept emerges as „phenomenology without transcendentalism“.